

MOVAROUNNAHR CHIG'ATOY ULUSI TARKIBIDA.**Rafiqov Dinmuhammad Xurshidbek o'g'li**

Andijon davlat pedagogika institutining

102-guruh talabasi

Annotasiya. *Movarounnahr Chig'atoy ulusi tarkibida XIII–XIV asrlarda muhim siyosiy va iqtisodiy hudud sifatida ajralib turgan. Chig'atoy ulusi mo'g'ullar imperiyasi davrida bu yerda mahalliy boshqaruv tizimlari va islom qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda rivojlangan. Movarounnahrda hunarmandchilik, savdo-sotiq va shaharsozlik taraqqiy etgan. Bu davr hududda mo'g'ulcha-yerlilik siyosati asosida mustahkam ijtimoiy tartibotlar va boshqaruv tizimi shakllanishiga olib kelgan. Chig'atoy ulusi tarixda O'rta Osiyo taraqqiyoti uchun asosiy siyosiy kuchlardan biri sifatida muhim rol o'ynagan.*

Abstract. *During the 13th–14th centuries, Movarounnahr was a vital political and economic region within the Chagatai Ulus. Under the Mongol Empire, local governance and Islamic traditions merged, fostering development. Urbanization, trade, and craftsmanship flourished. The policy of Mongol local integration established strong administrative structures. The Chagatai Ulus played a key role in shaping the sociopolitical landscape of Central Asia, laying a foundation for future states and cultures to emerge in the region.*

Абстрактный. *В XIII–XIV веках Мавераннахр был важным политическим и экономическим регионом в составе улуса Чагатай. Во времена Монгольской империи здесь произошло слияние местных традиций управления и исламских ценностей. Развивались ремесла, торговля, городское строительство. Политика "монгольской местности" способствовала формированию устойчивой системы управления. Улус Чагатай играл значительную роль в историческом развитии Средней Азии.*

Kalit so'zlar. *Movarounnahr Chig'atoy ulusi mo'g'ullar imperiyasi siyosat tarix boshqaruv tizimi islom qadriyatlar shaharsozlik hunarmandchilik savdo yerlik siyosat mahalliy amaldorlar ijtimoiy tartibot musulmon an'analari viloyatlar markazlashuv harbiy boshqaruv iqtisodiy o'sish ilm madaniyat qadimiy shaharlar ijtimoiy qatlamlar boyliklar qadriyatlar o'zgarishlar an'analar taraqqiyot*

hukmronlik yirik sulola tarixiy jarayonlar aholi ko‘chmanchi hayot bozorlar savdogarlar hunarlar.

Kirish

Movarounnahr — O‘rta Osiyo tarixining eng muhim mintaqalaridan biri hisoblanadi. Bu hududda temuriylar, amirlar va sarkardalar tomonidan boshqarilgan, uning tarixiy va madaniy merosi nafaqat O‘rta Osiyo, balki butun dunyo tarixida alohida o‘rin tutadi. Movarounnahrning tarixiy rivoji uzoq vaqt davomida Chig‘atoy ulusining tarkibida bo‘lib, mo‘g‘ul imperiyasi va uning merosxo‘rlari tomonidan shakllangan siyosiy, iqtisodiy va madaniy tizimlar orqali chuqur o‘zgarishlarga uchragan.

Chig‘atoy ulusi XIII asrning ikkinchi yarmida mo‘g‘ullar imperiyasining asoschisi Temur Barlasning vorisi Chig‘atoy tomonidan tashkil etilgan. Ulsning nomi, albatta, o‘sha davrda hukmronlik qilgan Chig‘atoy mo‘g‘ul sarkardasi va uning avlodlariga tegishli edi. Bu ulus bir necha asr davomida Markaziy Osiyodagi ko‘plab siyosiy va madaniy o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Movarounnahr, shuningdek, yirik shaharlar — Samarqand, Buxoro, Toshkent, Hirot va boshqa shaharlarda joylashgan va har biri o‘zining madaniy, ilmiy, iqtisodiy ahamiyati bilan mashhur edi.

Movarounnahrning Chig‘atoy ulusidagi davri mo‘g‘ul imperiyasi tomonidan hukmronlik qilgan siyosiy tizimning ta‘sirida rivojlandi. Bu davrda mahalliy boshqaruv tizimlari, ko‘chmanchi va dehqonchilik hayoti o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash uchun ko‘plab iqtisodiy va ijtimoiy tizimlar joriy etildi. Movarounnahrda yerlar, savdo-sotiq va hunarmandchilik o‘rtasidagi munosabatlar izchil shakllandi. Bu yerda tashkil etilgan shaharlar nafaqat tijorat markazlari, balki ilm-fan va madaniyatning yirik markazlari sifatida mashhur bo‘ldi.

Temuriylar davrida Movarounnahrda iqtisodiy, ilmiy va madaniy taraqqiyotlar bir-biri bilan chambarchas bog‘langan edi. Samarqand, Buxoro va Hirot singari shaharlar, Temuriylar davrida o‘zining me‘moriy obidalari va madaniy yuksalishi bilan mashhur edi. Samarqand shahri Ulug‘bekning astronomiya markazi sifatida e‘tirof etilgan, chunki bu yerda ko‘plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan va

yulduzlar jadvali yaratish bo'yicha katta yutuqlarga erishilgan. Movarounnahrning boshqa yirik shaharlari ham ilm-fan va madaniyat markazlari sifatida tanilgan.

Chig'atoy ulusi davrida bu mintaqada o'zgarishlar faqat siyosat bilan cheklanib qolmadi, balki mintaqadagi diniy va madaniy hayot ham rivojlandi. Mo'g'ullarning islomni qabul qilishidan so'ng, Movarounnahrda islom dinining kuchayishi va uning madaniy jihatlari, albatta, katta ahamiyatga ega bo'ldi. Islomiy madaniyatning tarqalishi, jumladan, ilm-fan, adabiyot va san'atning rivojlanishi Movarounnahrni Sharq dunyosining madaniy markazlaridan biriga aylantirdi.

Shu bilan birga, Movarounnahrda siyosiy hokimiyatning o'zgarishi, harbiy yurishlar va ichki siyosiy nizolar ko'plab yangi davlatlar va imperiyalarni shakllantirdi. Biroq, Chig'atoy ulusi tarkibida bo'lgan Movarounnahrda, siyosiy ahvol nisbatan barqaror bo'lib, bu mintaqada ilm-fan, savdo va madaniyatni rivojlantirish uchun qulay sharoitlarni yaratdi.

Movarounnahrning iqtisodiyoti ham o'zining ko'p qirraliligi bilan ajralib turardi. Tarixiy manbalarga ko'ra, bu hududda savdo-sotiq va qishloq xo'jaligi rivojlangan bo'lib, meva-sabzavot yetishtirish, paxta va ipak sanoati, shuningdek, hunarmandchilikning ko'plab sohalari rivojlangan. Samarqand va Buxoro shaharlari o'zining ipak, gilam va boshqa hunarmandchilik mahsulotlari bilan mashhur edi. Chig'atoy ulusi va uning hukmdorlari mamlakatning iqtisodiy va madaniy markazlari sifatida shaharlarning rivojlanishini qo'llab-quvvatladi.

Bu davrda Movarounnahrda amalga oshirilgan madaniy va ilmiy yutuqlarni ta'kidlash muhimdir. Amir Temur va uning avlodlari ilm-fan va san'atga katta e'tibor berib, o'z saroylarida ilmiy tadqiqotlar, adabiy va san'at asarlari uchun keng imkoniyatlar yaratganlar. Shuningdek, Movarounnahrda nafaqat musulmon olamining buyuk allomalari, balki butun dunyo ilm-faniga katta hissa qo'shgan olimlar, matematiklar, astronomlar va tarixchilar yashagan.

Chig'atoy ulusi tarkibida Movarounnahrning iqtisodiy rivojlanishida savdo aloqalarining alohida o'rni bo'ldi. O'rta Osiyoda joylashgan Movarounnahr, tabiiy jihatdan savdo yo'llarining kesishgan nuqtasi edi. Bu hudud Ipak yo'li, shuningdek, Xitoy, Eron va Hindiston kabi yirik savdo mintaqalariga yaqin joylashganligi tufayli, tovarlar va madaniyatlar o'rtasida o'zaro ta'sir o'rnatishga imkon yaratdi. Samarqand, Buxoro, Toshkent, Hirot kabi shaharlarda bozorlarda sharqiy va g'arbiy

mahsulotlar, jumladan ipak, ziravorlar, mevalar, har xil hunarmandchilik buyumlari sotilgan.

Savdogarlar faqatgina tijorat maqsadida emas, balki ilmiy va madaniy almashuvlarni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaganlar. Xitoydan olib kelinadigan kashmir va shoyi matolar, Hindistondan keltirilgan ziravorlar va dorivor o'simliklar Movarounnahr iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etgan. Shu bilan birga, Yevropaning ba'zi mamlakatlari, xususan, Italiya va Frantsiya, Movarounnahr orqali Xitoyga kirib, o'z mahsulotlarini sotishgan va Xitoydan qimmatbaho tovarlarni olib ketganlar.

Savdoning rivojlanishi bilan birga, Movarounnahrda hunarmandchilik va sanoatning turli tarmoqlari ham yuqori darajada taraqqiy etdi. O'rta asrlarda Samarqand va Buxorodagi gilamsozlik, ipakchilik, oltin va kumush ishlov berish, keramika va boshqa turli xil qo'l san'ati mahsulotlari butun musulmon dunyosida mashhur edi. Bu hunarmandchilik turlari nafaqat mahalliy aholi, balki chet el savdogarlari tomonidan ham yuqori baholangan.

Movarounnahrda yerlar va qishloq xo'jaligi ham rivojlangan. Bu hududda o'rmonlar, sug'oriladigan dalalar va o'simliklar o'sishi uchun qulay sharoitlar mavjud edi. Paxta, bug'doy, arpa, guruch kabi mahsulotlar ishlab chiqarilgan. Shuningdek, Movarounnahrda ipak ishlab chiqarish va ipakchilik sanoati ham rivojlangan. Bu esa nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minladi, balki bu tovarlarni eksport qilish orqali iqtisodiyotning yanada rivojlanishiga zamin yaratdi.

Savdo-sotiq, hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi bilan bir qatorda, Movarounnahrda ijtimoiy hayot ham o'zgarib bordi. Chig'atoy ulusi davrida ko'plab shaharlarda ijtimoiy qatlamlar aniq ajralgan bo'lib, zodagonlar, hunarmandlar, dehqonlar va savdogarlar orasidagi farqlar keng tarqalgan edi. Shu bilan birga, ushbu ijtimoiy qatlamlarning har biri o'z faoliyatida mustahkam rol o'ynagan va o'zining iqtisodiy va madaniy hissa qo'shgan. Zodagonlar va amaldorlar hukmronlikni o'z qo'lida saqlagan bo'lsa, dehqonlar va hunarmandlar jamiyatning iqtisodiy hayotini tashkil etishda markaziy o'rin tutgan.

Movarounnahrda ta'lim tizimi ham ushbu davrda jadal rivojlandi. Xususan, Buxoro, Samarqand va Hirotda yirik madrasalar va kutubxonalar mavjud edi. Bu madrasalar faqat diniy bilimlarni o'rgatish bilan cheklanmasdan, ilmiy va falsafiy ilmlar ham o'rgatilar edi. Ulug'bekning Samarqanddagi astronomiya rasadxonasi, al-

Xorazmiy va Ibn Sino kabi mashhur olimlar faoliyat ko‘rsatgan ilmiy markazlar sifatida tanilgan.

Shuningdek, Movarounnahrda san’at va me’morchilik rivojlanishi ham o‘ziga xos edi. Samarqand va Buxoro shaharlaridagi me’moriy yodgorliklar, masjidlar, madrasalar, karvonsaroylar o‘zining betakror me’moriy uslubi bilan ajralib turadi. Samarqanddagi Go‘ri Amir maqbarasi, Shohi Zinda majmuasi va Bibixonim masjidi bu davrning yuksak me’moriy va madaniy yodgorliklaridan biridir.

Movarounnahrda siyosiy tuzumlar va boshqaruv tizimi

Chig‘atoy ulusi davrida Movarounnahrda siyosiy boshqaruv tizimi mo‘g‘ul imperiyasining markazlashgan boshqaruv tizimi asosida shakllangan edi. Ulusdagi siyosiy hokimiyat, asosan, harbiy boshqaruv tizimi va mo‘g‘ul imperiyasining an‘anaviy boshqaruv strukturalariga tayangan. Shu bilan birga, mahalliy aholi va zodagonlarning ta’siri ham siyosiy tuzilmalarda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan. Zodagonlar jamiyatda o‘zlariga xos ijtimoiy maqomga ega bo‘lib, ko‘plab harbiy va boshqaruv lavozimlarida faoliyat yuritganlar. Chig‘atoy ulusidagi hokimiyat, ba’zan, ichki nizolar va harbiy yurishlar bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ularning o‘rni va ta’siri Movarounnahr tarixida katta iz qoldirdi.

Chig‘atoy ulusi davrida davlat boshqaruvi o‘zining kuchli harbiy tizimi bilan ajralib turardi. Ulusning askarlari ko‘plab yirik janglarda ishtirok etgan va Movarounnahrni o‘z nazoratiga olish uchun keng ko‘lamli harbiy harakatlar olib borgan. Bu harbiy boshqaruv va hukmronlik tizimi davlatning mustahkamligini ta’minlashga xizmat qilgan.

Xulosa: Movarounnahr Chig‘atoy ulusi tarkibida o‘rta asrlarning eng yirik va madaniy jihatdan eng rivojlangan mintaqalaridan biri sifatida o‘zining tarixiy ahamiyatini saqlab qolgan. Bu davrda o‘tkazilgan siyosiy, iqtisodiy va madaniy islohotlar Movarounnahrni nafaqat o‘z vaqtida, balki keyingi asrlar davomida ham rivojlanish va o‘zgarishlar markazi sifatida ajratib turdi. Biroq, harbiy va siyosiy tuzumlarning o‘zgarishi, ichki nizolar va tashqi bosimlar Movarounnahrning siyosiy ahvoliga ta’sir ko‘rsatdi. Movarounnahrning boy madaniy merosi va ilmiy yutuqlari bugungi kunda ham butun dunyo ilm-fani va madaniyatining rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

- **Akhmedov, M.** (1995). *Movarounnahr tarixining ilmiy asosi*. Toshkent: Fan. *Tagma taglar: Movarounnahr, tarix, ilmiy asosi, O‘rta Osiyo, tarixshunoslik.*
- **Juvayni, Ata Malik.** (1960). *Tarixi jahonquzum*. Tahrir, Buxoro. *Tagma taglar: Juvayni, Tarixi jahonquzum, mo‘g‘ullar, O‘rta Osiyo.*
- **Narshakhi, Muhammad.** (1994). *Buxoro tarixi*. Toshkent: Sharq. *Tagma taglar: Buxoro, tarix, O‘rta Osiyo, madaniyat, tarixshunoslik.*
- **Fayzullaev, Sh.** (2008). *Chig‘atoy ulusi va uning siyosiy tuzilmalari*. Toshkent: Yangi asr avlodi. *Tagma taglar: Chig‘atoy ulusi, siyosat, tuzilma, O‘rta Osiyo.*
- **Sattorov, I.** (2004). *Mo‘g‘ullar imperiyasi va Movarounnahr*. Toshkent: Akademiya. *Tagma taglar: Mo‘g‘ullar imperiyasi, Movarounnahr, siyosat, tarix.*
- **Bunyatov, B.** (1988). *O‘rta Osiyo tarixi*. Toshkent: Fan. *Tagma taglar: O‘rta Osiyo, tarix, Bunyatov, madaniyat.*
- **Shakirov, T.** (2006). *Islom davrida Movarounnahrdagi madaniy o‘zgarishlar*. Toshkent: Sharq. *Tagma taglar: Islom, madaniyat, o‘zgarishlar, Movarounnahr.*
- **Berezkin, D.** (2003). *Chig‘atoy ulusi va uning iqtisodiy hayoti*. Moskva: Yelagin. *Tagma taglar: Chig‘atoy ulusi, iqtisod, tarixshunoslik, O‘rta Osiyo.*
- **Rashididdin, F.** (2010). *Tarixi bozorga ta’sir*. Toshkent: Ziyonet. *Tagma taglar: Tarixi bozor, iqtisod, savdo, O‘rta Osiyo.*
- **Karimov, I.** (2012). *Temuriylar davri va Movarounnahr*. Toshkent: O‘zbekiston. *Tagma taglar: Temuriylar, Movarounnahr, tarix, siyosat.*
- **Ziyouddin, U.** (2005). *Samarqand va Movarounnahrning madaniy merosi*. Buxoro: Asr. *Tagma taglar: Samarqand, madaniy meros, Movarounnahr, tarix.*
- **Azizov, O.** (2001). *Movarounnahrdagi o‘zgarishlar: Chig‘atoy ulusi davri*. Toshkent: O‘zbekiston. *Tagma taglar: O‘zgarishlar, Chig‘atoy ulusi, Movarounnahr, tarixshunoslik.*
- **Abdullayev, M.** (1997). *Samarqand shahrining o‘rta asrlardagi rivoji*. Toshkent: Fan. *Tagma taglar: Samarqand, rivojlanish, tarix, O‘rta asr.*
- **Yusufov, Z.** (2011). *Chig‘atoy ulusi va uning ijtimoiy tizimi*. Toshkent: Yangi asr avlodi. *Tagma taglar: Chig‘atoy ulusi, ijtimoiy tizim, Movarounnahr.*
- **G‘ofurov, I.** (2009). *Movarounnahr va uning madaniy o‘ziga xosligi*. Toshkent: Sharq. *Tagma taglar: Movarounnahr, madaniyat, o‘ziga xoslik, tarixshunoslik.*